

تسلیت به بازماندگان در آموزه‌های معصومان علیهم السلام

حجت الاسلام والمسلمین علی اسلامی (مدبّر)*

اشاره

یکی از سنت‌های اسلامی، تسلی دادن دیگران در مصیبت‌هایی است که بر آنها وارد می‌شود. رسول خدا ﷺ درباره پاداش تسلیت به بازماندگان فرمودند: «مَنْ عَزَّى حَزِينًا كُسِيَ فِي الْمَوْقِفِ حُلَّةً يُحَبَّرُ بِهَا: ۱ هر کسی غم‌زده و اندوهگینی را دل‌داری دهد، در روز قیامت جامه‌ای بر او پوشانند که بدان خوشحال و دل‌شاد گردد». همچنین فرمودند: «التَّعْزِيَةُ تُورِثُ الْجَنَّةَ: ۲ تسلیت و دل‌داری دادن به مصیبت‌زدگان پاداش بهشت را در پی دارد». در روایت دیگری نیز فرمودند: «مَنْ عَزَّى مُضَابًا كَانَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِهِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْتَقِصَ مِنْ أَجْرِ الْمُضَابِ شَيْئًا: ۳ پاداش کسی که مصیبت‌دیده‌ای را به صبر وادارد، مانند پاداش شخص مصیبت‌دیده است، بی آنکه از پاداش شخص مصیبت‌دیده کاسته شود». امام باقر علیهما السلام نیز فرمودند: «كَانَ فِيمَا نَاجَى بِهِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ رَبَّهُ قَالَ: يَا رَبِّ، مَا لِمَنْ عَزَّى الشَّكْلَى قَالَ أَظْلَهُ فِي ظِلِّي يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلِّي: ۴ حضرت موسی در مناجات خود با پروردگارش گفت ای پروردگار، پاداش کسی که مادرِ فرزند از دست داده را به شکیبایی وادارد چیست؟ خداوند فرمود: او را در روزی که سایه‌ای جز سایه من نیست، زیر سایه [رحمت و غفران] خود قرار می‌دهم».

در روایات اهل بیت علیهم السلام آموزه‌های فراوانی درباره چگونگی تسلیت به بازماندگان شخص وفات‌یافته آمده است که در این نوشتار به برخی از آنها اشاره می‌کنیم.

* استادیار پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

۱. محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۱۷۳.

۲. همان، ص ۱۷۴.

۳. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۳، ص ۲۰۵؛ ج ۳، ص ۲۲۷.

۴. همان، ص ۲۲۶.

مراحل تسلیت

تسلیت به مصیبت‌دیدگان به معنای اندوه‌زدایی از آنان و دل‌داری دادن به آنان^۱ و تعزیت به آنها به معنای به صبر واداشتن آنان است.^۲ این اصطلاح در برابر تهنیت است^۳ که معنای شادباش و تبریک‌گفتن را دارد. تسلیت دارای سه مرحله است:

(الف) شرکت در تشییع جنازه میت که به گونه‌ای معاشرت با بستگان و بازماندگان میت نیز به شمار می‌آید و سبب دل‌داری دادن به آنان است.

(ب) دل‌داری دادن و دعوت آنان به صبر و آرامش و خودداری از بی‌تابی و زاری به هنگام مصیبت که از آن با تعبیرهایی مانند «تعزیت» و «تسلیت» یاد می‌شود.

(ج) نوحه‌کردن و به‌ماتم‌نشستن که از آن به «التَّوْحُ وَالْمَأْتِمُ»^۴ یاد می‌شود.

چگونگی تسلیت

در آموزه‌های اهل بیت علیهم‌السلام نکاتی درباره چگونگی تسلیت به بازماندگان و مصیبت‌دیدگان آمده است؛ از جمله:

(الف) جواز تعزیت، پیش و پس از خاک‌سپاری: هشام بن حکم می‌گوید: موسی بن جعفر علیه‌السلام را دیدم که پیش و پس از دفن میت، صاحبان عزا را تعزیت و تسلیت می‌داد: «رَأَيْتُ مُوسَى بْنَ جَعْفَرٍ عليه السلام يَعَزِّي قَبْلَ الدَّفْنِ وَ بَعْدَهُ».^۵ البته بر پایه روایتی، تعزیتی که سنت مؤکده است، پس از خاک‌سپاری است؛ چنان‌که امام صادق علیه‌السلام فرمود: «التَّعْزِيَةُ الْوَاجِبَةُ بَعْدَ الدَّفْنِ»^۶ تعزیت و تسلیت واجب [سنت مؤکده] پس از دفن میت است.^۷

(ب) لزوم دیده‌شدن: امام صادق علیه‌السلام فرمود: «كَفَاكَ مِنَ التَّعْزِيَةِ أَنْ يَرَاكَ صَاحِبُ الْمُصِيبَةِ»^۸ در

۱. محمود بن عمر زمخشری، مقدمة الأدب، ص ۵۲۲۴؛ نیز ر.ک: خلیل بن احمد فراهیدی، العين، ج ۷، ص

۲۹۹؛ فؤاد افرام بستانی، فرهنگ ابجدی، ص ۵۰ و ۴۹۲.

۲. محمود بن عمر زمخشری، مقدمة الأدب، ص ۲۲۴؛ نیز ر.ک: اسماعیل بن حماد جوهری، الصحاح تاج اللغة و صحاح العربية، ج ۶، ص ۲۳۸۰.

۳. اسماعیل بن حماد جوهری، الصحاح تاج اللغة و صحاح العربية، ج ۱، ص ۸۴.

۴. محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، من لایحضره الفقیه، ج ۱، ص ۱۷۳.

۵. همان، ص ۱۷۳ - ۱۷۴.

۶. همان، ص ۱۷۴.

۷. همان.

تسلیت و تعزیت همین که صاحب عزا و شخص مصیبت‌دیده تورا ببیند، برایت بس است». در نقطه مقابل، بر صاحب عزا نیز لازم است هنگام تشییع جنازه [و شاید در مجلس عزا] به گونه‌ای حضور یابد که شناخته شود و کسانی که قصد تسلیت به او را دارند، به راحتی او را شناسایی کنند؛ چنان که امام صادق علیه‌السلام فرمودند: «يُنْبَغِي لِصَاحِبِ الْجَنَازَةِ أَنْ لَا يَلْبَسَ رِداءً وَأَنْ يَكُونَ فِي قَمِيصٍ حَتَّى يُعْرَفَ»^۱ شایسته است صاحب عزا ردا [بالا پوش] بر تن نکند و تنها با پیراهن باشد تا شناخته شود». پوشیدن ردا میان عرب مرسوم بوده است؛ از این رو بر پایه این روایت، صاحب عزا با پوشیدن ردا از دیگران متمایز و بدین وسیله شناخته می‌شده است تا برای تسلیت و تعزیت نزد او آیند.

آداب تسلیت

در آموزه‌های اهل بیت علیهم‌السلام نکاتی درباره آداب تسلیت به بازماندگان و مصیبت‌دیدگان بیان شده است که در ادامه به آنها پرداخته می‌شود.

الف) دعا کردن برای متوفی و بازماندگان

گرچه محتوا و مضمونی خاص برای تسلیت معین نشده است، توجه به متن تسلیت امام صادق علیه‌السلام به گروهی که از مصیبتی عزادار بودند، آموزنده است. آن حضرت در قالب سه جمله داعی به آنان چنین فرمود: خداوند این نقصان وارد بر شما را جبران و صبر جزیل به شما عطا و درگذشته شما را رحمت کند. امام علیه‌السلام پس از این سخنان بازگشت: «وَأَتَى أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه‌السلام قَوْمًا قَدْ أُصِيبُوا بِمُصِيبَةٍ فَقَالَ: جَبَرَ اللَّهُ وَهَنَكُمْ وَأَحْسَنَ عَزَاكُمْ^۲ وَرَحِمَ مُتَوَفَّائَكُمْ، ثُمَّ انْصَرَفَ»^۳. دو دعا از این سه، برای بازماندگان و یکی برای متوفاست. دو دعای نخست نیز یکی درباره جبران مصیبت است و دیگری برای بردباری در برابر مصیبت که این دو با هم متفاوت‌اند.

ب) پذیرایی از مصیبت‌دیدگان

امیر مؤمنان علیه‌السلام فرمود:

لَمَّا جَاءَ نَعْيَ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَهْلِيهِ اصْنَعُوا طَعَامًا وَاحْمِلُوهُ

۱. همان.

۲. «أَحْسَنَ اللَّهُ عَزَاءَكَ» بدین معناست که خدا صبر نیکو را روزی تو کند (احمد بن محمد فیومی، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی، ج ۲، ص ۴۰۸).

۳. محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۱۷۴.

إِلَيْهِمْ مَا كَانُوا فِي شُغْلِهِمْ ذَلِكَ وَكُلُّوهُ مَعَهُمْ فَقَدْ أَتَاهُمْ مَا يَشْعَلُهُمْ عَنْ أَنْ يَضْنَعُوا
لِأَنْفُسِهِمْ: ^۱

رسول خدا ﷺ هنگام دریافت خبر شهادت جعفر بن ابی طالب [جعفر طیار] به خانواده خود فرمودند طعامی بسازید ^۲ و برای خانواده جعفر ببرید که ایشان [به مصیبت گرفتارند] و نمی توانند برای خود غذایی بسازند و با آنان غذا بخورید که برای آنان چیزی پیش آمده است که آنان را از ساختن غذا برای خود باز می دارد.

همچنین امام صادق علیه السلام فرمودند هنگام شهادت جعفر بن ابی طالب، پیامبر اکرم ﷺ به حضرت فاطمه علیها السلام فرمودند تا برای اسماء بنت عمیس همسر جعفر سه روز طعام فراهم کند و نزد اسماء و دیگر زنان بازمانده وی رود و سه روز نزد آنان بماند و پس از آن این سنت جاری شد که تا سه روز برای مصیبت دیدگان طعام تهیه شود. ^۳ امام صادق علیه السلام همچنین فرمودند: «يَنْبَغِي لِجِيرَانِ صَاحِبِ الْمُصِيبَةِ أَنْ يَطْعُمُوا الطَّعَامَ عَنْهُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ»؛ سزاوار است همسایگان شخص مصیبت دیده سه روز برای آنان طعام مهیا کنند».

ج) پرهیز از غذا خوردن نزد مصیبت دیدگان

امام صادق علیه السلام فرمودند: «الْأَكْلُ عِنْدَ أَهْلِ الْمُصِيبَةِ مِنْ عَمَلِ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ وَالسُّنَّةُ الْبُعْثُ إِلَيْهِمْ بِالطَّعَامِ كَمَا أَمَرَ بِهِ النَّبِيُّ ﷺ فِي آلِ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ﷺ لَمَّا جَاءَ نَعْيُهُ»؛ غذا خوردن نزد مصیبت دیدگان [منظور خوردن از غذای آنان است] از رسوم مردم دوران جاهلیت است و سنت، فرستادن غذا برای آنان است؛ چنان که پیامبر ﷺ وقتی خبر کشته شدن جعفر رسید، در مورد خانواده جعفر بن ابی طالب علیه السلام به آن فرمان داد».

روایاتی در باب تسلیت

برخی روایات اهل بیت علیهم السلام با مقام تسلیت گویی به مصیبت دیدگان متناسب اند که به چند نمونه از آنها اشاره می کنیم.

۱. ابوحنیفه مغربی نعمان بن محمد تمیمی، دعائم الإسلام، ج ۱، ص ۲۳۹.

۲. «صُنْعُ طَعَامٍ» به معنای ساختن غذاست، نه صرفاً تهیه آن، گرچه به صورت خریدن غذای آماده (ر.ک: ابوالحسن احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۳، ص ۳۱۳).

۳. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۳، ص ۲۱۷.

۴. همان.

۵. محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۱۸۲.

الف) تسلی بخشی خدا به مصیبت‌دیده

امام صادق علیه‌السلام فرمودند: «إِنَّ الْمَيِّتَ إِذَا مَاتَ بَعَثَ اللَّهُ مَلَكًا إِلَى أَوْجَعِ أَهْلِهِ فَمَسَحَ عَلَى قَلْبِهِ فَأَنْسَاهُ لَوْعَةَ الْحُزْنِ وَ لَوْلَا ذَلِكَ لَمْ تُعْمَرْ الدُّنْيَا»^۱ پس از درگذشت هر کسی، خدا فرشته‌ای را به سوی دردمندترین فرد از خانواده وی گسیل می‌کند. پس آن فرشته بر قلب او دست می‌کشد و او [بر اثر آن دست‌کشیدن] سوزش حزن و اندوه را فراموش می‌کند و اگر چنین نمی‌بود، دنیا آباد نمی‌شد». جمله بسیار دقیق «و لَوْلَا ذَلِكَ لَمْ تُعْمَرْ الدُّنْيَا» بدین معناست که مرگ عزیزان انسان چنان سوزشی در قلب پدید می‌آورد که اگر تسکین الهی نباشد و بازماندگان مردگان همچنان در غم از دست‌دادن عزیزان خود بسوزند، توان پرداختن به کارهای زندگی دنیایی خود را ندارند؛ در نتیجه طومار زندگی دنیای بشر درهم‌پیچیده می‌شود و دنیا رو به ویرانی می‌رود؛ اما خدای مهربان با رحمت گسترده خود، از یک‌سو دل داغدار بازماندگان را تسلی می‌بخشد و آنان را آرام می‌کند و از سوی دیگر با این تسکین بقای نسل بشر بر روی زمین را تضمین می‌کند و به زیست انسان در حیات دنیوی تداوم می‌بخشد.

ب) پاداش بهشت برای مصیبت درگذشت فرزند

امام صادق علیه‌السلام فرمودند: «تَوَابُ الْمُؤْمِنِ مَنْ وَلَدِهِ إِذَا مَاتَ الْجَنَّةُ؛ صَبَرَ أَوْ لَمْ يَصْبِرْ»^۲ ثواب مؤمن برای درگذشت فرزندش [در زمان حیات آن مؤمن]، بهشت است؛ خواه بردباری پیشه کند یا نکند». نیز آن حضرت فرمودند: «وَلَدٌ يَقْدَمُهُ الرَّجُلُ أَفْضَلُ مِنْ سَبْعِينَ وَلَدًا يَخْلَفُهُمْ بَعْدَهُ كُلُّهُمْ قَدْ رَكِبُوا الْخَيْلَ وَ جَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ»^۳ هر کسی فرزندی را پیش فرستد [یک فرزندش را در زمان حیات خود از دست بدهد و داغدار او شود]، آن فرزند از هفتاد فرزند که از او به جای ماند و همگی سوار بر اسب در راه خدای والا جهاد کنند، برای او بهتر و سودمندتر است».

و) سخن تسلی بخش امام صادق علیه‌السلام

امام صادق علیه‌السلام هنگام تسلیت به فردی مصیبت‌دیده سخنی بدین مضمون فرمود:

إِنْ كَانَ هَذَا الْمَيِّتُ قَدْ قَرَّبَكَ مَوْتَهُ مِنْ رَبِّكَ أَوْ بَاعَدَكَ عَنْ ذَنْبِكَ فَهَذِهِ لَيْسَتْ مُصِيبَةً وَ لَكِنَّهَا رَحْمَةٌ وَ عَلَيْكَ نِعْمَةٌ وَ إِنْ كَانَ مَا وَعَظَكَ وَ لَا بَاعَدَكَ عَنْ ذَنْبِكَ وَ لَا قَرَّبَكَ مِنْ رَبِّكَ

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۳، ص ۲۲۷.

۲. محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۱۷۶.

۳. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۳، ص ۲۱۸.

فَمُصِيبَتُكَ بِقَسَاوَةِ قَلْبِكَ أَعْظَمُ مِنْ مُصِيبَتِكَ بِمَعِيَتِكَ إِنْ كُنْتَ عَارِفًا بِرَبِّكَ: ۱

چنانچه مرگ این میت تو را به خدا نزدیک کرده یا تو را از گناهت دور کرده است، پس این مصیبت نیست، بلکه برای تو رحمت و نعمت است و اگر سبب موعظه و اندرز تو نشده و تو را از گناهت دور نکرده، پس مصیبت تو از ناحیه سنگدلی ات بیشتر است از مصیبت تو از ناحیه این میت؛ اگر خدا را بشناسی.

سید بن طاوس درباره این حدیث می نویسد: «از بهترین سخنان امام صادق علیه السلام که درباره تسلیت گفتن بدان دست یافتم، سخنی بدین مضمون است».^۲

تسلیت در فتاوی امام خمینی رحمته الله

در فتاوی امام خمینی رحمته الله احکامی برگرفته از روایات اهل بیت علیهم السلام درباره تعزیت و تسلیت به مصیبت دیدگان آمده اند؛ از جمله:

۱. تعزیت و تسلیت به مصیبت دیدگان از مستحبات مؤکد است.
۲. [مستحب است] سبک کردن غم آنها با یادکردن آنچه با این حال مناسبت دارد و از اندوه آنان می کاهد؛ مانند یادکردن از مصیبت دنیا و به سرعت گذرابودن آن و اینکه همه انسان ها فانی می شوند و اجل ها نزدیک اند و مانند نقل روایاتی که درباره پاداشی اند که خدا برای مصیبت دیده (به ویژه برای کسی که فرزند از دست داده) مهیا کرده است؛ مانند این روایت که شفاعت فرزند درباره پدر و مادرش پذیرفته می شود؛ حتی بچه سقط شده خشمگین بر در بهشت می ایستد و می گوید: وارد بهشت نمی شوم، مگر آنکه پدر و مادرم وارد شوند و خدای متعالی آن دورا وارد بهشت می کند ...
۳. تعزیت (به صبر و اداشتن) پس از خاکسپاری و پیش از آن جایز است، گرچه بهتر است پس از آن باشد.
۴. تعزیت پاداشی بزرگ دارد؛ به ویژه تعزیت به مادر فرزند از دست داده و یتیم (فرزند خردسال پدر از دست داده).
۵. برای تعزیت و تسلیت گفتن به مصیبت دیده، صرف حضور نزد او کافی است؛ حضوری بدین گونه که صاحب عزا او را ببیند، زیرا همین حضور، مایه تسلی خاطر او و تسکین آتش غم اوست.

۱. علی بن موسی سید بن طاوس، فلاح السائل و نجاح المسائل، ص ۸۲.

۲. همان.

۶. نشست بستگان میت [مجلس گرفتن آنان] برای آنکه دیگران به آنها تسلیت بگویند، جایز است و بنا بر اقواء، این کار کراهت ندارد؛ ولی بهتر است از سه روز بیشتر نشود.
۷. غذافرستادن برای بستگان میت در این مدت [مدت مجلس گرفتن آنان]، بلکه تا سه روز مستحب است، گرچه مجلسشان کمتر از سه روز باشد.^۱

کتاب‌نامه

۸. ابن بابویه (شیخ صدوق)، محمد بن علی، من لایحضره الفقیه، چ ۲، قم: دفتر نشر اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۳ ق.
۹. ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغة، به کوشش عبدالسلام محمد هارون، چ ۱، قم: مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ ق.
۱۰. ابوحنیفه مغربی، نعمان بن محمد تمیمی، دعائم الاسلام، چ ۲، قم: مؤسسة آل‌البیته علیه‌السلام، ۱۳۸۵ ق.
۱۱. بستانی، فؤاد افرام، فرهنگ ابجدی، چ ۲، تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۷۵ ش.
۱۲. جوهری، اسماعیل بن حماد، الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیة، تحقیق: احمد عبدالغفور عطار، بیروت: دارالعلم للملایین، ۱۳۷۶ ق.
۱۳. خمینی، سیدروح‌الله، تحریر الوسیله، چ ۱، قم: مؤسسه مطبوعاتی دارالعلم، [بی‌تا].
۱۴. زمخشری، محمود بن عمر، مقدمة الأدب، چ ۱، تهران: مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران، ۱۳۸۶ ش.
۱۵. سیوطی، جلال‌الدین، الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور، چ ۱، قم: کتابخانه عمومی آیت‌الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ ق.
۱۶. فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، به کوشش المخزومی و دیگران، قم: اسوة، ۱۴۱۴ ق.
۱۷. فیومی، احمد بن محمد، المصباح المنیر فی غریب الشرح الكبير للرافعی، چ ۲، قم: مؤسسه دارالهجره، ۱۴۱۴ ق.
۱۸. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، به کوشش علی‌اکبر غفاری و محمد آخوندی، چ ۴، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ ق.
۱۹. مجلسی، محمدتقی، لوامع صاحبقرانی مشهور به شرح فقیه، چ ۲، قم: مؤسسه اسماعیلیان، ۱۴۱۴ ق.

---

۱. سیدروح‌الله خمینی، تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۹۵ - ۹۶.